

Jaroslav Marek

Přehled dějin dějepisectví v obryse

(první verze)

2 0 0 0

Základní pojmy

Předpokladem vzniku dějepisectví je vědomí času jako základní kategorie jsoucna. První podobou času je nehybný čas mýtu. Po velmi dlouhé době byl vystřídán měřitelným časem, v němž existuje pohyb, plynutí. K záměrnému uchovávání minulosti, kterou chce člověk zachovat, však nestačí jen tradice. Je vázáno na vznik písma přibližně před třemi tisíci let. Vrcholnou formu dostává dějepisectví od poloviny 18. století; mění se v historiografii, odbornou historickou vědu. Jejím nezbytným znakem je racionalita, soustavnost, kritičnost, objektivita. Proti jiným vědám má některé pozitivní a některé negativní vlastnosti. Na jedné straně neexistenci vyhraněného předmětu výzkumu a užívání metod a postupů sousedních věd, na druhé straně schopnost názorného vidění a ožívování minulosti. Dějiny dějepisectví studujeme mezi jiným proto, že hned na počátku v něm byly vytvořeny základní typy, vzory, modely historického díla, k nimž se stále obracíme, i proto, že historie nám umožňuje vidět minulost očima svědků.

Následující heslovitý přehled se nevztahuje na vývoj historiografie vůbec. Zahrnuje látku přibližně v rozsahu, jaký vymezila učebnice napsaná Josefem Šustou, vydaná poprvé v roce 1933 a podruhé v roce 1948. Šusta v ní mluvil o „oblasti vzdělanosti západní“. Musíme mít na paměti, že je to jen jeden ze vzdělanostních či kulturních okruhů. Protože není možné obsáhnout celek světové historiografie a protože naše kultura je součástí civilizačního okruhu okcidentálního, zabýváme se jím. Zúžení našeho rozhledu je dokonce ještě větší, protože se stále také rozšiřuje oblast, na níž se model historiografie vyvíjí. Jsme proto schopni vidět stále menší okruh toho, co vzniká, a zejména toho, co je příznačné pro vývoj národních historiografií. Proto vnímáme a registrujeme jen hlavní proudy a předěly, které zasahují i nás a které působily na povahu českého dějepisectví. Samo pásmo nástinu je hustší s tím, jak se blížíme přítomnosti.

1. Starověké, antické dějepisectví (500 př. Kr. – 500)

Hlavním přínosem řeckého ducha bylo nahrazení mýtického výkladu skutečnosti (mýthos) kritickým a racionálním (logos), a poznání, že všechno se děje v čase. Předpokladem toho byl vznik iónské filosofie, která podminila přibližně ve stejné době i ustavení řecké polis a politiky. Dosavadní tradice byla podrobována objektivnímu ověření. V krátkém rozmezí 5. a 4. stol. př. Kr. se vytvořily nejen základní literární druhy, ale i modely historického díla, ze kterých vychází historik dodnes – racionální přístup k poznávané realitě, základní problémy a témata, základní formy. Vznik tohoto myšlení je neodlučitelně spjat se západním evropským kulturním okruhem natrvalo; v tom i dějepisectví.

Jeho existence trvá od Hekataia Milétského (500 př. Kr.) k posledním římským historikům. Hérodotos, otec dějepisu, ztělesnil typ narativního historika, zaujatého bohatým dějem, látkou, i objevováním skutečnosti i mimo řecký svět. Vyznačoval se úsilím o objektivitu. Thúkýdídés byl příkladem analytika, který na základě přesvědčení o neměnnosti lidských povah hledal v dějinách poučení pro politickou praxi. Vytvářel typ historika současných dějin. Pořímský Řek Polybios (2. stol.) byl historikem univerzálního rozhledu po celém tehdejší světě a překonal římské soustředění jen na římské dějiny. Zajímal se jako první o teoretické problémy poznání dějin a formuloval jednu ze základních koncepcí filosofie dějin, názor o historických cyklech, v nichž se odehrávají dějiny.

Římské dějepisectví navazovalo na řecké vzory a zjednodušovalo je. Jeho jazykem byla zpočátku latina. Abstraktní a filosofické myšlení bylo Římanům cizí. Účelem historického poznání byla jeho použitelnost v politické praxi. Převládaly monografie a zpracování kratších časových období. V císařské době podléhalo dějepisectví dohledu státu a oslavě císařství. Jeho kritičnost upadala. Vrcholným projevem římského myšlení bylo právo. Rozklad impéria se odehrál v době, kdy státním náboženstvím bylo křesťanství, jež měnilo i názor na dějiny.

Neskrývané navazování na řecké vzory způsobilo, že po analistických začátcích vznikly v římské literatuře další typy historického textu. Sallustiovy psychologické monografie; Caesar s memoáry a se zakrývanou apologetickou tendencí; Titus Livius s čistou narací, nekritičností a výchovným působením; Cornelius Tacitus, největší umělec mezi autory historických děl a pesimistický svědek úpadku impéria. S oblibou se setkaly biografické práce Suetoniovy a Plútarchovy. Posledním velkým historikem Říma byl Ammianus Marcellinus (4. stol.).

2. Středověké dějepisectví (500 po Kr. – 1500)

S křesťanstvím došlo k jednomu ze základních převratů v dějinách historického myšlení. Přestaly být shlukem událostí a změnily se v místo zápasu o duši člověka mezi dobrem a zlem. Dostaly smysl jako cesta ke spáse nebo zatracení, a tak se staly nezáměrně historickým procesem. Podle křesťanského učení rozhoduje o průběhu dějin v poslední instanci stvořitel a pozemské bytí je jen průpravou na posmrtný život. Člověk je objektem dějin, i když je nadán svobodnou vůlí. Vrcholnou formulaci křesťanského pojetí lidstva a dějin podal Augustinus Aurelius v díle *De civitate Dei*. Představa o nesmrtelnosti duší a jejich rovnosti před Bohem otevřela cestu univerzálních dějin, zahrnujících celé lidstvo. Avšak závaznost zjevených náboženských pravd bránila racionálnímu poznání, které se stalo základním znakem evropského ducha.

Věcná a literární hodnota dějepisectví poklesla, ale ještě více hodnota jeho informací. Proměnilo se v prvních staletích ve sbírku příkladů při hledání cesty ke spáse. Individualita ztratila na ceně a stejně tak osoba autora. Mluví se proto o literatuře bez autorů. Byly napodobovány jen nejjednodušší předlohy z antického dědictví. Další vývoj byl postupným zhodnocováním starověkých textů, jejichž znalost nikdy zcela nepominula. Koncem středověku se zpoždění vyrovnávalo, individuum a člověk i pozemský svět dostávaly v dějinách místo jako dějinný činitel. Do historických děl pronikal zřetel k realitě, ubývalo stereotypů. Jazykem vzdělání byla latina. Pozdější pronikání národních jazyků a rostoucí znalost antiky vedly k diferenciaci různých druhů dějepisné literatury. Na rozdíl od rustikalizace a úpadku kultury evropského západu udržovala východořímská říše kontinuitu řecké vysoké kultury ještě tisíciletí. Historické vědomí tam bylo silné a jeho autoři napodobovali antické vzory. Bylo v rukou vzdělanců svázaných s panovnickým dvorem. Mezi autory byly často osobnosti spjaté s aktivní politikou císařství. Jeho autoři zachovali první zprávy o Slovanech ve svém sousedství.

Vývoj šel od analistiky k náročnějším formám, ale rozhled a záběr dějepisců byly omezené. Hranice mezi druhy se postupovaly – byly psány dějiny nových národů, světové kroniky, biografie i autobiografie, dějiny lokalit, měst, zemí. Teprve na konci epochy se objevovali individuálně autoři jako Philippe de Commines nebo Jean Froissart. Pro ocenění hodnot středověké literatury nebyly až do 20. století podmínky a byla považována za neumělu.

Středověkým dějepiscům připadala úloha tvůrců ideologie vznikajících států. Souvislá linie českého dějepisectví byla založena na vysoké úrovni Kosmovou kronikou (1125). Od něho tato řada pokračuje skupinou jeho pokračovatelů. Ve 14. století přináší kroniku Dalimilovu, zbraslavskou kroniku Petra Žitavského, práci Františka Pražského a autorů inspirovaných Karlem IV. Počátky husitské revoluce vypsali Vavřinec z Březové; v kolektivním a anonymním díle *Staré letopisy české* čeština plně zdomácněla i v dějepisectví.

3. Renesanční, humanistické dějepisectví (1400/1500 – 1550/1600)

V renesanci se vztah člověka ke transcendentnu zřetelně měnil. Pozemský život přestal být jen přípravou pro život posmrtný. Náзор na svět se zesvětštil, sekularizoval se. Byl výtvořem a výrazem především intelektuálních a uměleckých elit. Jejich reprezentanti objevovali hodnotu individua a jeho projevů. Středem pozornosti se stal člověk, který se emancipuje od názorů tradičních autorit, důvěřuje v rozum a lidské schopnosti. Odtud název humanismus. Krása se stává kladnou hodnotou. Intelektuálové se staví kriticky k minulosti a mluví o temném středověku. Renesanční člověk objevil přírodu, ale především vzhlížel jako ke svému vzoru k idealizované antice. Její památky byly shromažďovány a napodobovány, ale také vystaveny kritickému posouzení, které umožňovalo přesnější poznání. Ze srovnávání textů se vyvinula textová a historická kritika.

Renesanční kultura měla své středisko v Itálii, odkud se šířila do západní Evropy. Souběžně s ní určoval vývoj v Evropě rozpad jednoty křesťanského světa, vznik reformovaných církví a jejich konflikty. Mnoho dějepisců se účastnilo polemik mezi konfesemi. Knihtisk umožnil nebývalé šíření nových myšlenek a obecné vzdělanosti zejména v měšťanském prostředí. V českém prostředí bylo působení renesance a humanismu omezené, protože tam dominovaly zájmy náboženské a konflikt s habsburským panovníkem. To se týkalo i dějepisectví, které reagovalo na aktuální podněty.

Prvním velkým reprezentantem humanistického dějepisectví byl Lionardo Bruni svými dějinami Florencie, napodobujícími antické vzory a jejich realismus. Lorenzo Valla užil historické kritiky k posouzení pravosti tzv. Konstantinovy donace. Eneas Silvio Piccolomini byl autorem kroniky *Historia Bohemica*, která seznámila Evropu s českými dějinami, zvláště s husitstvím. Niccolo Machiavelli podrobil kritice dílo Liviovo, především však byl velkým analytikem moci v dějinách a jejího vztahu k morálce. Do evropských souvislostí zasadil Francesco Guicciardini italské dějiny. Pro jejich metodickou úroveň a objektivitu je lze pokládat za vrchol renesančního dějepisectví.

V ostatní Evropě byl příklad italských dějepisců napodobován. Mezníkem ve vývoji historické metody bylo dílo Jeana Bodina, *Methodus ad facilem historiarum cognitionem* (1566). V českém prostředí se uplatnilo humanistické dějepisectví až v 16. století. Kronikářem náboženských zápasů v Praze byl Bartoš Písař. Historikem šmalkaldské války se stal Sixt z Ottersdorfu. Mimořádná byla svým dalším působením *Kronika česká* (1541) Václava Hájka. Je příkladem historické narace, určené širšímu publiku, ale také opomíjení základních zásad kritičnosti a neověřené fabulace. Její význam pro udržení kontinuity národního vědomí byl však velký. Latinsky zpracované české dějiny Jana Skály z Doubravky odpovídaly formálním požadavkům, které na historické dílo humanisté kladli. Obliba literatury s historickými náměty, např. historických kalendářů, ukazovala smysl pro historii u širšího publika.